

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психологія»

вибіркових компонент

освітньо-професійної програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

272 *Авіаційний транспорт*

Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів

за темою 2 – *Психологія як сучасна наука у системі наук про людину*

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 №7

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 28.08.2023 №1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 №7

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 28.08.2023 №1

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних, філологічних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План лекцій:

1. Фундаментальні галузі психології.
2. Вікова, педагогічна, спеціальна й диференціальна галузі психології.
3. Соціальна психологія, юридична психологія й етнопсихологія.
4. Система психологічних галузей, пов'язаних з медичною практикою.
5. Система галузей психології, пов'язаних із трудовою діяльністю.

Рекомендована література:

Основна:

1. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
2. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, 3. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
3. Загальна психологія. / За заг. ред. С. Д. Максименка. Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
4. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
5. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
6. Клименко В. В. Психологія творчості.: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 480 с..
7. Основи практичної психології: Підручник / За заг. ред. В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2003. – 536 с.
8. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 2002. – 630 с.
9. Практикум із загальної психології / За ред. Т. І. Пашукової– К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 204 с.
10. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. 390 с.

Допоміжна:

1. Роменець В. А. Психологія творчості: навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
2. Русинка І. І. Психологія: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 367 с.
3. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
4. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2000. – 190 с.
5. Цимбалюк І. М. Психологія. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.

6. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Професіонал, 2004. – 215 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Цифрова бібліотека України www.elib.org.ua
2. Освітній сайт www.osvita.org.ua
3. Студентська електронна бібліотека <http://chitalka.info>
4. Вікіпедія: вільна електронна енциклопедія (українська)
<http://uk.wikipedia.org>
5. Сайт Книжкової палати України www.ukrbook.net
6. Електронна бібліотека www.lib.com.ua
7. Національна бібліотека України ім. Вернадського www.nbuv.gov.ua

Текст лекції

1. *Фундаментальні галузі психології.*

Сучасна психологія - це досить розвинена наука, що має багато галузей. Галузі психології являють собою напрямки наукових психологічних досліджень, що розвиваються відносно самостійно. Через бурхливий розвиток психологічної науки кожні чотири-п'ять років з'являються нові галузі.

Виникнення галузей психології обумовлено, по-перше, широким впровадженням психології в усі сфери наукової й практичної діяльності, по-друге, появою нових психологічних знань. Окремі галузі психології виділені на підставі комплексу проблем і завдань, які досліджується. Всі галузі психології умовно можна розділити на фундаментальні (загальні) і прикладні (спеціальні).

Фундаментальні (їх ще називають базовими) галузі психологічної науки мають загальне значення для розуміння й пояснення різних психічних явищ, у тому числі поведінки людей незалежно від того, якою діяльністю вони займаються. Фундаментальні знання необхідні всім, хто займається проблемами психології й поведінки людей. Фундаментальні знання - це той базис, що не тільки поєднує всі галузі психологічної науки, але і є основою для їхнього розвитку.

Прикладними називаються галузі науки, досягнення яких використовуються на практиці. У більшості випадків прикладні галузі психологічної науки вирішують конкретні завдання в рамках свого напрямку. Однак у деяких випадках досягнення або наукові відкриття прикладних галузей можуть носити фундаментальний характер, що визначає необхідність використання знову отриманого знання у всіх галузях і напрямках.

Варто також підкреслити, що в більшості випадків прикладні галузі психології не є ізольованими друг від друга. Найчастіше в конкретній галузі психології використовуються знання або методологія інших її галузей. Наприклад, космічна психологія - галузь психологічної науки, що займається

проблемами психологічного забезпечення діяльності людини в космосі, - містить у собі інженерну психологію, медичну психологію, педагогічну психологію й ін. Отже, прикладні області психології по ступені їхнього узагальнення можуть бути умовно розділені на синтетичні (об'єднуючі в собі знання інших областей) і первинні (щое відносно вузьким і конкретним напрямком прикладної галузі). Наприклад, медична психологія містить у собі загальну медичну психологію, клінічну психологію, патопсихологію, психогігієну й психопрофілактику, психокорекцію й ін. Аналогічно в інженерній психології можна виділити наступні розділи: ергономіка, психологія праці, менеджмент та ін.

Розглянемо більш докладно деякі галузі психологічної науки.

Загальна психологія — галузь психологічної науки, що поєднує фундаментальні психологічні знання й вирішує завдання по дослідженню індивіда — конкретного представника виду *Homo sapiens*. Вона містить у собі теоретичні й експериментальні дослідження, що виявляють найбільш загальні психологічні закономірності, теоретичні принципи й методи психології, її основні поняття й категоріальний склад. Загальна психологія — фундаментальна основа розвитку всіх галузей психологічної науки. Основними поняттями загальної психології є психічні процеси (пізнавальні, вольові, емоційні), психічні властивості (темперамент, характер, здібності, спрямованість) і психічні стани. Поняття «психічний процес» підкреслює процесуальний характер досліджуваного психічного явища. Психічні процеси охоплюють: 1) пізнавальні процеси: відчуття й сприйняття, пам'ять, увага, уява й мислення; 2) вольові процеси; 3) емоційні процеси: почуття, емоції, страсті, афекти, настрій. Поняття «психічний стан» характеризує статичний момент, відносну сталість психічного явища. До психічних станів ставляться прояви психічних процесів: пізнавальних (наприклад, сумнів, натхнення), вольових (впевненість), емоційних (нудьга, хвилювання.). Поняття «психічна властивість» відбиває стійкість досліджуваного явища, його повторюваність і закріпленість у структурі особистості. Психічні властивості включають: здібності, характер, темперамент. Поділ на зазначені групи основних понять загальної психології умовно. Поняття «психічний процес» підкреслює процесуальний характер досліджуваного О. п. явища. Поняття «психічний стан» характеризує статичний момент, відносну сталість психічного явища. Так, афект може розглядатися і як психічний процес, оскільки в ньому виражена динаміка почуттів, стадіальний його характер; і як психічний стан, оскільки він характеризує психіку в даний період часу; і як прояв психічних властивостей особистості: запальності.

Виникнення загальної психології як самостійної й фундаментальної галузі психологічної науки пов'язане з ім'ям С.Л. Рубінштейна, що систематизував психологічні знання й запропонував методологію дослідження психічних явищ.

Загальна психологія виконує ряд функцій:

- теоретичну (узагальнення): узагальнює наукові досягнення різних психологічних галузей, зводить їх у єдину систему; здійснює випереджальні розробки, що допомагають у різних галузях психології по-новому осмислити властиві їм дослідницькі проблеми;

- методологічну: формулює методологічні принципи психологічних досліджень, методи;

- навчальну: забезпечує фундаментальність утворення в області психології, що дозволяє фахівцеві вирішувати практичні проблеми, пов'язані з різними областями й галузями психології.

На базі основних понять загальної психології формуються поняття інших галузей психологічної науки.

Порівняльна психологія — галузь психології, що охоплює проблеми, пов'язані з антропогенезом, становленням людської свідомості й вивченням загального й різного в психічній діяльності людини й тварин (проблема соціального й біологічного в поведженні людини). Порівняльна психологія досліджує філогенетичні форми психічного життя. Дана галузь з'ясовує, як людина виділялася з миру природи, до чого привело нагромадження індивідуального й елективного досвіду в процесі спільної трудової діяльності, мовного спілкування, передачі суспільно-історичних пізнань через знаряддя, продукти праці, мистецтво, науку, культуру.

Порівняльно-психологічний аналіз будується на зіставленні даних зоопсихології (особливо результатів вивчення мавп) і психології людини. Виявляються подібні психічні компоненти й загальні біологічні факти, що обумовлюють поведінку тварин і людини, що свідчать про спільність їхнього походження й успадковані людиною від тваринних предків, так само як корінні якісні відмінності поведінки й психіки людини, що виникли й розвилися в результаті дії соціально-історичних факторів. Особлива увага приділяється в цьому зв'язку передумовам зародження трудової діяльності, людського суспільства й членороздільної мови. Порівняльно-онтогенетичне вивчення психіки необхідно для пізнання закономірностей розвитку психіки дитини. Практичне застосування дані порівняльної психології знаходять також у медицині (нейропатології, психіатрії, моделюванні патологічних станів на тварин).

Психофізіологія вивчає людину насамперед як біологічний індивід, існування якого залежить від функціонування мозку. Психофізіологія зосереджена на фізіологічних підставах психічної діяльності.

2. Вікова, педагогічна, спеціальна й диференціальна галузі психології

Велике практичне значення має педагогічна психологія — галузь психології, що вивчає психологічні проблеми навчання й виховання. Педагогічна психологія досліджує психологічні питання цілеспрямованого формування пізнавальної діяльності й значимих якостей особистості; умови, що забезпечують оптимальний розвиваючий ефект навчання; можливості обліку індивідуальних психологічних особливостей учнів; взаємини між

педагогом і учнями, а також усередині навчального колективу; психологічні питання самої педагогічної діяльності (психологія вчителя).

Як самостійна галузь психологічної науки педагогічна психологія зародилася в другій половині XIX в., що було обумовлено проникненням у психологію ідей розвитку. Еволюція педагогічної психології значною мірою визначалася пануючими в психології концепціями. Так, наприкінці XIX в. більшу роль у розвитку педагогічної психології зіграла інтроспективна психологія. Пізніше її розвиток визначався біхевіористським напрямком, що пропонувало у вихованні орієнтуватися на тверду «модифікацію поведінки». В основі сучасної вітчизняної педагогічної психології лежить фундаментальне положення про те, що сутністю індивідуального психічного розвитку людини є засвоєння їм суспільно-історичного досвіду, зафіксованого в предметах матеріальної й духовної культури. У той же час це засвоєння здійснюється за допомогою активної діяльності людини, а засоби й способи цієї діяльності актуалізуються в спілкуванні з іншими людьми. У педагогічній психології розробляються шляхи й можливості цілеспрямованого формування дій, образів і понять, що лежать в основі знань і вмінь, досліджуються теорією поетапного формування розумових дій (П. Я Гальперін, Н. Ф. Талізін і ін.). Вивчаються засоби й методи розвиваючого навчання, аналізуються взаємозв'язки організації навчання з ходом розумового розвитку (В. В. Давидов), роль диференційованого підходу до проблеми навченості, засоби й методи контролю й оцінки навчальної діяльності.

По сферах застосування педагогічну психологію можна розділити на психологію дошкільного виховання, психологію навчання й виховання в шкільному віці з поділом на молодший, середній і старший шкільний вік, психологію професійного навчання, психологію вищої школи.

До розділів педагогічної психології відносяться: психологія навчання, психологія виховання, психологія вчителя, психологія навчально-виховної роботи з аномальними дітьми.

Спеціальна психологія— галузь психології, що вивчає людей, для яких характерне відхилення від нормального психічного розвитку, пов'язане з уродженими або придбаними дефектами формування й функціонування нервової системи, а саме психологію сліпих (тіфлопсихологія), глухих (сурдопсихологія), розумово відсталих (олігофренопсихологія), дітей з тимчасовими затримками психічного розвитку, з порушеннями мови, тощо. Спеціальна психологія, як і спеціальна педагогіка (тіфлопедагогіка, сурдопедагогіка, олігофренопедагогіка та ін.), входить до складу комплексної наукової дисципліни дефектології — науки про особливості розвитку дітей з фізичними й психічними недоліками й закономірностях їхнього виховання й навчання. Розвиток спеціальної психології у СРСР пов'язане з діяльністю Л.С. Виготського, Т. О. Власової, Л. В. Занкова, Ю.А. Кулагіної, В. І. Лубозького, О. І. Мещерякової, Н. М. Морозової, М. С. Певзнер, Н. М. Под'якової, І. О. Соколянського, Ж-Ж- І. Шиф. Виявлено, що первинний дефект (наприклад, глухота) викликає вторинні зміни психічного розвитку,

перебудову життєвої позиції, системи взаємин з навколишніми, мислення, сприйняття й т.д. На основі даних спеціальної психології будується система навчання й виховання людей, що мають аномалії психічного розвитку, профконсультація й профдобрір.

Дуже близька до педагогічної психології наступна галузь психологічної науки - вікова психологія, що вивчає закономірності етапів психічного розвитку й формування особистості від народження до старості, вікові можливості засвоєння знань, тощо.

Так само як і педагогічна психологія, вікова психологія оформилася як самостійна галузь психологічної науки наприкінці XIX в. Виникнув як дитяча психологія, вікова психологія в процесі свого розвитку стала вирішувати завдання цілісного аналізу онтогенетичних процесів. У цей час основними розділами вікової психології є: психологія дитинства, психологія юності, психологія дійшлої вік, геронтопсихологія. Вікова психологія вивчає вікову динаміку психічних процесів, що неможливо без врахування впливу на індивідуальний розвиток людини культурно-історичних, етнічних і соціально-економічних умов. Крім того, для вікової психології мають велике значення диференційно-психологічні особливості, до яких відносяться статевовікові й типологічні властивості, тому дуже часто дослідження у віковій психології здійснюються з використанням прийомів диференціальної психології.

Значна кількість досліджень будується на основі методу вікових (поперечних) зрізів: шляхом порівняння властивостей вибірок, що відрізняються друг від друга по хронологічному віці. Певними перевагами перед порівняльно-віковим методом володіють лонгитюдні (поздовжні) дослідження, у яких розвиток тих або інших психологічних властивостей простежується на одній і тій же вибірці протягом більш-менш тривалого періоду онтогенезу. Особливе місце в сучасній віковій психології займає група генетико-моделюючих методів, заснованих на каузально-генетичному методі Л.С. Виготського. Вивчення розвитку за допомогою методу активного формуючого експерименту й інших навчальних методів ведеться в процесі спрямованого впливу на певні властивості або сторони психічного розвитку суб'єкта. До числа найважливіших практичних завдань, що стоять перед віковою психологією - це створення методичної бази для контролю за ходом, повноцінністю змісту й умовами психічного розвитку дитини, організація оптимальних форм дитячої діяльності й спілкування, психологічної допомоги в періоди вікових криз, у дозрілих літах і старості. Вікова психологія становить наукову підставу педагогічної психології.

Диференціальна психологія - галузь психологічної науки, що вивчає відмінності, як між індивідами, так і між групами, а також причини й наслідки цих відмінностей. Передумовою виникнення диференціальної психології з'явилося впровадження в психологію експерименту, генетичних і математичних методів. Початок розробці даної галузі психології поклав Ф. Гальтон, що створив низку прийомів і приладів для вивчення індивідуальних відмінностей і для статистичного аналізу даних. Термін «диференціальна

психологія» був запропонований в 1900 р. В. Штерном. Основними методами диференціальної психології стали тести.

Диференціальна психофізіологія — напрямок у психології, що досліджує індивідуальні психофізіологічні відмінності між людьми. Термін введений В.Д. Небиліциним. У диференціальній психофізіології використовуються два методичних підходи: зіставлення фізіологічних і психологічних параметрів, отриманих у незалежних експериментах, і вивчення змін фізіологічних функцій під час реалізації тої або іншої діяльності. Основною системою поглядів у диференціальній психофізіології є концепція властивостей нервової системи, розвинена стосовно до людини Б.М. Тепловим і В. Д. Небиліциним і започаткована від робіт І. П. Павлова про типи вищої нервової діяльності. Для диференціальної психофізіології характерне: дослідження окремих властивостей нервової системи, а не типів у цілому; визнання в того самого властивості багатьох проявів, що утворюють синдром; виділення в синдромі основного показника, що відповідає визначенню даної властивості; відмова від оцінного підходу. Психологічно властивості нервової системи проявляються, згідно Б.М. Теплову, у формально-динамічних характеристиках поведінки, насамперед в особливостях темпераменту. Звичайно в диференціальній психофізіології виходять із подання про первинність нейрофізіологічного рівня: властивості нервової системи розглядаються як незалежна змінна, психологічні - як залежна. Однак є дані, що свідчать і про можливість зворотних впливів.

3. Соціальна психологія, юридична психологія й етнопсихологія.

Педагогічна, і вікова, і диференціальна психологія оперують поняттям «група», у тісному зв'язку з ними перебуває соціальна психологія, що вивчає закономірності поведінки й діяльності людей, обумовлені фактом їхнього включення в групи, а також психологічні характеристики самих груп. Тривалий час соціально-психологічні погляди розроблялися в рамках філософії, і лише до кінця ХІХ в. з'явилися перші самостійні соціально-психологічні концепції, такі як «психологія народів» (М. Лацарус, Х. Штейнгаль, В. Вундт), «психологія мас» (С. Сігле, Г. Лебон), теорія «інстинктів соціального поведіння» (У. Макдугалл).

Початком самостійного існування соціальної психології вважається 1908 р., коли одночасно з'явилися роботи англійського психолога У. Макдугалла й американського соціолога Е. Росса. У назвах цих робіт утримувався термін «соціальна психологія». Сучасна соціальна психологія як самостійна наука містить у собі наступні основні розділи: закономірності спілкування й взаємодії людей (тут досліджується, зокрема, роль спілкування в системі суспільних і міжособистісних відносин); психологічні характеристики соціальних груп, як більших (класи, націй), так і малих, (вивчаються такі явища, як згуртованість, лідерство й т.д.); психологія особистості (сюди ставляться проблеми соціальної установки, соціалізації, тощо).

Після першої світової війни в США та інших країнах велася розробка комплексів соціально-психологічних проблем у виробництві армії, пропаганді, тощо, а також загальних методологічних принципів побудови соціальної психології як експериментальної науки.

У структуру соціальної психології входять три кола проблем.

Соціально-психологічні явища у великих групах. Сюди відносяться проблеми психології класів, націй, релігії, масовій комунікації й т.п. Соціально-психологічні явища в малих групах. Сюди відносяться проблеми психологічної сумісності, міжособистісних відносин у групі, лідерства, тощо.

Соціальна психологія особистості вивчає спрямованість особистості, її самооцінку, стійкість особистості й сугестивність, установки особистості, їхньому динаміку, тощо.

У свою чергу, із соціальною психологією тісно зв'язані політична психологія й психологія мистецтва, тому що тією чи іншою мірою вони розглядають явища не тільки індивідуального, але й соціального плану. Політична психологія - це галузь психології, що вивчає психологічні компоненти політичного життя й діяльності людей, їхнього настрою, думки, почуття, ціннісні орієнтації й т.п. Ці психологічні феномени формуються й проявляються на рівні політичної свідомості націй, класів, соціальних груп урядів, індивідів і реалізуються в їх конкретних політичних діях.

Етнопсихологія галузь знання, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування й функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів, тощо. Створення спеціальної дисципліни — «психології народів» було проголошено вже в 1860 р. М. Лацарусом і Х. Штейнталем, які трактували «народний дух» як особливе, замкнуте утворення, що виражає психічну подібність індивідів, що належать до певних націй, і одночасно як їхня самосвідомість; зміст його повинне бути розкрито шляхом порівняльного вивчення язика, міфології, моралі й культури. На початку XX в. ці ідеї одержали розвиток і часткову реалізацію в «психології народів» В. Вундта. У сучасній етнопсихології можна виділити ряд самостійних напрямків: 1) порівняльні дослідження етнічних особливостей когнітивних процесів, емоцій, мови й т.д.; 2) культурологічні дослідження, спрямовані на з'ясування особливостей символічного миру й ціннісних орієнтацій народної культури, нерозривно пов'язані з відповідними розділами етнографії, фольклористики, мистецтвознавства, тощо; 3) дослідження етнічної свідомості й самосвідомості, що запозичають понятійний апарат і методи з відповідних розділів соціальної психології, що вивчають соціальні установки, міжгрупові відносини, тощо.; 4) дослідження етнічних особливостей соціалізації дітей.

Для психологів гострою проблемою є надійність тестів і експериментальних процедур, застосовуваних для дослідження етнічних груп. У сучасних умовах особлива увага в етнопсихології приділяється вивченню психологічних причин етнічних конфліктів, знаходженню ефективних шляхів їхнього дозволу, а також виявленню джерел росту національної

самосвідомості, розвитку його в різних соціальних і національних середовищах.

Юридична психологія — галузь, що вивчає закономірності й механізми психічної діяльності людей у сфері регульованих правом відносин. Під впливом успіхів експериментальної психології наприкінці XIX — початку XX в. були проведені перші лабораторні дослідження в області юридичної психології. Основні зусилля були спрямовані на вивчення психології показань свідків і допиту (А. Біне, Г. Гросс, К. Марбе, В. Штерн та ін.), «діагностики причетності» до злочину (К. Юнг та ін.), судової й слідчої роботи, психологічних основ професійного добору й навчання юристів (Г. Мюнстерберг). Дослідження з юридичної психології стали інтенсивно проводитися в СРСР в 20-х рр. Були виконані численні роботи з вивчення психології злочинців і ув'язнених, побуту злочинного миру, закономірностей формування показань свідків і причин виникнення в них помилок, по теорії й методиці судово-психологічної експертизи (О.Є. Брусиловський, М. М. Гернет, М. М. Гродзінський, Я. О. Канторович, О. С. Тагер та ін.), проведено оригінальні досвіди по виявленню психологічними методами слідів злочину (О. Р. Лурія). Систему сучасної вітчизняної юридичної психології утворюють кримінальна психологія, судова психологія й виправна психологія. Кримінальна психологія вивчає психологічні механізми правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структури, функціонування й розпаду злочинних груп. Судова психологія вивчає коло питань, що ставляться до судочинства: психологію суддів, слідчих і інших працівників правоохоронних органів і адвокатур, психологічний зміст їхньої професійної діяльності, методи добору й навчання; психологію обвинувачуваних, свідків, потерпілих, психологію показань свідків, психологічні основи слідчих і судових дій (допиту, очної ставки й ін.), оперативно-розшукової діяльності; методологію й методику судово-психологічної експертизи. Виправна психологія, що розробляє проблеми виправлення правопорушників; переважно у виправно-трудових установах (інтелектуальні й особистісні властивості цих осіб, процес їхньої адаптації до перебування у виправних установах, психічні стани, викликувані позбавленням волі, методи виховання позитивного відношення до праці, формування установки на виправлення). Виправна психологія вивчає як психологію окремих правопорушників, так і структуру формальних і неформальних груп у місцях вивчення, психологічні механізми їхнього виникнення й функціонування. Результати наукових досліджень по виправній психології використовуються при створенні практичних психолого-педагогічних рекомендацій, спрямованих на ресоціалізацію правопорушників, створення в них психологічної готовності до нормального життя на волі, а також на попередження рецидивної злочинності. правова психологія, що вивчає правосвідомість, принципи його виховання, причини його деформації. У юридичній психології застосовуються всі основні методи психології (експеримент, спостереження, бесіда, анкетування, тестування й ін.),

розробляються й специфічні для даної галузі знань методи (наприклад, психологічний аналіз матеріалів кримінальної справи й ін.).

4. Система психологічних галузей, пов'язаних з медичною практикою.

Медична психологія — галузь психології, що вивчає психологічні аспекти гігієни, профілактики, діагностики, лікування, експертизи й реабілітації хворих. В галузі дослідження медичної психології входить широкий комплекс психологічних закономірностей, пов'язаних з виникненням і плином хвороби, вплив тих або інших захворювань на психіку людини, забезпеченням оптимальної системи оздоровчих впливів, характером відносин хворої людини з мікросоціальним оточенням. Структура медичної психології включає низку розділів, орієнтованих на дослідження в конкретних областях медичної науки й практичної охорони здоров'я. Найбільш загальним з них є клінічна психологія, що включає патопсихологію, нейропсихологію й соматопсихологію. Інтенсивно розвиваються галузі медичної психології, пов'язані із психокорекційною роботою: психогігієна, психофармакологія, психотерапія психічна реабілітація. Серед найважливіших проблем медичної психології— взаємодія психічних і соматичних (тілесних, фізіологічних) процесів при виникненні й розвитку хвороб, закономірності формування подання про своє захворювання у хворого, вивчення динаміки усвідомлення хвороби, формування адекватних особистісних установок, пов'язаних з лікуванням, використання компенсаторних і захисних механізмів особистості в терапевтичних цілях, вивчення психологічного впливу лікувальних методів і засобів (медикаментів, процедур, клінічних і апаратурних досліджень, хірургічного втручання та ін.) з метою забезпечення їх максимального позитивного впливу на фізичний і психічний стан пацієнта. Істотне місце серед досліджуваних медичною психологією питань займають психологічні аспекти організації лікувального середовища (стаціонару, санаторію, поліклінік і т.д.), вивчення відносин хворих з родичами, персоналом і один з одним. У комплексі проблем організації лікувальних заходів особливе значення має вивчення закономірностей психологічного впливу лікаря в ході проведення їм діагностичної, лікувальної, профілактичної роботи, раціональної побудови взаємин учасників лікувального процесу, попередження ятрогеній.

Патопсихологія розділ медичної психології, що вивчає закономірності розпаду психічної діяльності й властивостей особистості при хворобі. Аналіз патологічних змін здійснюється на основі зіставлення з характером формування й протікання психічних Патопсихологія інтерпретуючі дані дослідження в категоріях психологічної теорії, від психопатології — області психіатрії, що вивчає патологію психіки на основі загальноклінічних категорій (виникнення й кінець хвороби як клінічно закономірна зміна симптомів і синдромів). При цьому якщо клінічні (психопатологічні) дослідження виявляються, описують і систематизують прояву порушених психічних процесів, то Патопсихологія розкриває характер протікання й

особливості структури психічних процесів, що приводять до спостережуваного в клініці симптомом. Патопсихологія вивчає психічні розлади в першу чергу експериментально-психологічними методами. Прикладне значення Патопсихологія. проявляється у використанні отриманих в експерименті даних для диференціальної діагностики розладів психіки, установлення ступеня виразності психічного дефекту в інтересах експертизи (судової, трудовий, військової й т.д.), оцінки ефективності проведеного лікування по об'єктивних характеристиках динаміки психічного стану хворих, аналізу можливостей особистості хворого з погляду її збережених сторін і перспектив компенсації втрачених властивостей з метою вибору оптимальних психотерапевтичних заходів, проведення індивідуальної психічної реабілітації. Значення патопсихологічних досліджень для психології полягає в можливості більше глибокого пізнання закономірностей функціонування й розвитку нормальної психіки, вивчення категорій «психічної норми», «психічного здоров'я», а також факторів, що активізують або гальмують розвиток особистості в ході її онто- і соціогенезу. Патопсихологія ставиться до числа найбільше інтенсивно й областей, що розвиваються плідно, вітчизняної медичної психології. Основи сучасної патопсихології закладені в працях О. Р. Лурії, Б. В. Зейгарник та ін.

Клінічна психологія — область медичної психології, що вивчає психічні фактори походження й плин хвороб, вплив хвороб на особистість, психологічні аспекти цілющих впливів. Мета й завдання клінічної психології визначаються практичними потребами клініки — психіатричної, неврологічної, соматичної. Відповідно із цим клінічна психологія містить у собі розділи: патопсихологію, нейропсихологію, соматопсихологію. У коло проблем соматопсихології входить вивчення особистості, психологічних питань діагностики, лікування, експертизи хворих різними захворюваннями, що не ставляться до неврологічних і психічних. Особливе значення в соматопсихології має дослідження хворих із психосоматичними розладами — внутрішніми захворюваннями (наприклад, гіпертонічна хвороба, хронічна коронарна недостатність, бронхіальна астма й ін.), у походженні й плинні яких провідне місце займають психічні фактори. Поділ клінічної психології на пато-, нейро- і соматопсихологію досить умовно й відбиває традиційну медичну класифікацію хвороб. Області клінічної психології. зближаються завдяки завданням дослідження, застосовуваним методам, а також у зв'язку з наявністю прикордонної патології, що є предметом вивчення декількох розділів клінічної психології.

Теоретичне й прикладне значення клінічної психології розкривається в рішенні я питань удосконалювання діагностичної й експертної роботи, психологічного потенціювання лікувальних заходів, вивчення й взаємин хворих, організації роботи персоналу лікувальних - установ і оптимізації лікувального середовища клініки, розробки спеціальних психологічних методів, й підвищувальну результативність і тривалість ефекту лікування, корекцію змін в особистості хворих, що виникають у ході захворювання. У

закордонної, зокрема американської, психології, обсяг клінічної психології відповідає змісту поняття «медична психологія».

Нейропсихологія — галузь психологічної науки, що зложилася на стику психології, медицини (неврології, нейрохірургії) і фізіології, що вивчає мозкові механізми вищих психічних функцій на матеріалі локальних поразок головного мозку. Основоположник нейропсихології у СРСР О. Р. Лурія, розвиваючи ідеї Л. С. Виготського про соціальну детермінацію й системну будову вищих психічних функцій, розробив теорію системної динамічної локалізації психічних процесів, що є теоретичною основою нейропсихології. Сучасна нейропсихологія підрозділяється на низку напрямів: клінічна, реабілітаційна, експериментальна, психофізіологічне, нейропсихологія дитячого віку. У нейропсихології використовується синдромний аналіз порушень вищих психічних функцій спрямований на якісну кваліфікацію цих порушень і діагноз поразки мозку. Методи аналізу, розроблені О. Р. Лурією, представляють набір спеціальних проб, що адресуються до різних пізнавальних процесів (різним видам сприйняття, пам'яті, мовним функціям, мисленню), довільним рухам і діям. За допомогою цих методів вивчені різні нейропсихологічні синдроми - закономірні сполучення порушень вищих психічних функцій при поразці різних мозкових структур. Нейропсихологія має велике значення для розвитку загальних методологічних і теоретичних основ психології, для діагностики локальних поразок головного мозку й відновлення його порушених функцій.

Психодіагностика — галузь психологічної науки, що розробляє методи виявлення й виміри індивідуально-психологічних особливостей особистості. Оформлення психодіагностики як самостійного напрямку досліджень відбувалося в 20-е роки ХХ ст. Значний внесок у становлення психодіагностики внесли праці Ф. Гальтона, Дж. Кетела, Г. Ебінгауза, Е. Крепеліна, А. Біне та ін. Починаючи зі спроб «охопити числом операції розуму» (Ф. Гальтон) та із застосування тестів інтелекту для виміру індивідуально-психологічних розходжень розробляла методи дослідження особистості, які надалі послужили підставою для створення проєктивних методик і опитувальників. Разом з тим на розвитку психодіагностики позначалося відставання теоретичного рівня осмислення явищ від методичного оснащення. Поява й удосконалювання математико-статистичного апарату й насамперед кореляційного й факторного аналізу, використання можливостей психометрії вплинули на практичну ефективність психодіагностики. У радянській психології виділяють два періоди розвитку психодіагностики. Перший ставиться до початку 20 — середині 30-х рр. ХХ ст. Ці роки відзначені масовим застосуванням тестів у освіті, профдобрі й профорієнтації. Для тодішнього рівня розвитку психодіагностики характерно досить широке запозичення закордонних тестів, оскільки власним методикам, як правило, не вистачало серйозного теоретичного й експериментального обґрунтування. У той же час радянськими вченими був висунутий ряд прогресивних ідей, розробка яких була перервана постановою ЦК ВКП(б)

«Про педологічні перекручення в системі наркомпросів» (1936). У цей період плідно працювали в М.С. Бернштейн, М.Я. Басів, П.П. Блонський, С. Г. Геллерштейн, Н. Д. Левітін, Г. І. Росолімо та ін. Значний внесок у розробку вчення про психологічний діагноз був внесений Л. С. Виготським. Другий період розвитку психодіагностики почався наприкінці 60-х рр. і відзначений дискусіями про її місце в системі психологічного знання, про принципи й методи дослідження, про відношення до закордонного досвіду. Розробкою проблематики психодіагностики займаються В. М. Блейхер, Л. Ф. Бурлачук, К. Т. Соколова, Л. О. Венгер, К.М. Гуревич та ін. Однієї з першорядних завдань психодіагностики є подолання розриву між теорією й практикою, між академічними концепціями особистості й реальністю її дослідження.

5. Система галузей психології, пов'язаних із трудовою діяльністю.

Психологія праці вивчає психологічні особливості трудової діяльності. Психологія праці має ряд розділів, які є разом з тим самостійними, хоча й тісно зв'язаними один з одним галузями психологічної науки.

Це:

- інженерна психологія, що вивчає діяльність оператора в автоматизованих системах керування;
- авіаційна психологія, що досліджує закономірності діяльності людини в процесі літного навчання й виконання польотів;
- космічна психологія й т.п.

Значимої для рішення практичних завдань економічного розвитку суспільства й технічного прогресу є інженерна психологія - галузь психології, що досліджує процеси й засоби взаємодії між людиною й машиною. Інженерна психологія як самостійна наука виникла під впливом науково-технічної революції, що перетворила психологічну структуру виробничих процесів. Прискорення технічного розвитку, спостережуваного в другій половині XIX і першій половині XX в., порушило питання про необхідність вивчення психічних можливостей людини у виробничому процесі й визначення засобів і способів його взаємодії з технікою. Основними проблемами, розв'язуваними інженерною психологією, є: аналіз завдань людини в системах керування, розподіл функцій між людиною й автоматичними пристроями; дослідження спільної діяльності операторів, інформаційного взаємодії між ними й процесів спілкування; аналіз психологічної структури діяльності операторів; дослідження факторів, що впливають на ефективність, якість і надійність діяльності операторів; дослідження процесів прийому людиною інформації; аналіз процесів переробки інформації людиною, її зберігання й прийняття рішень; розробка методів психодіагностики здібностей людини в інтересах рішення завдань професійного психологічного добору й професійної орієнтації; аналіз процесів оптимізації навчання операторів.

Психологія праці й інженерна психологія близькі, але мають різне походження. Перша вивчала психологічні закономірності, властиві різним видам трудової діяльності людей, розвитку їх трудової майстерності, цікавилася пристосуванням людини до наявної техніки. Друга ж виникла у зв'язку зі створенням нової техніки й системи «людин - машина», вона вивчає діяльність операторів автоматичних систем керування, прагне ефективно розподілити функції між людиною й технікою, створити надійні системи такого роду, пристосовуючи машину до можливостей людини й людини до машини, сприяючи професійному добору й навчанню.

Екстремальна психологія — галузь психологічної науки, що вивчає загальні психологічні закономірності життя й діяльності людини в змінених (незвичних) умовах існування: під час авіаційного й космічного польотів, підводного плавання, перебування у важкодоступних районах Земної кулі (Арктика, Антарктика, високогір'я, пустеля), у підземелля тощо. Екстремальна психологія виникла наприкінці ХХ в., синтезувавши конкретні дослідження в області авіаційної, космічної, морської й полярної психології. В екстремальних умовах, що характеризуються зміненою аферентацією, зміненою інформаційною структурою, соціально-психологічними обмеженнями й наявністю фактору ризику, на людину впливає сім основних психогенних факторів: монотонія, змінені просторова й тимчасова структури, обмеження особистісно-значущої інформації, самотність, групова ізоляція (інформаційна виснажуємость партнерів по спілкуванню, постійна публічність та ін.) і погроза для життя. У процесі адаптації до екстремальних умов виділяються наступні етапи, що характеризуються зміною емоційних станів і появою незвичайних психічних феноменів: підготовчий, стартового психічної напруги, гострих психічних реакцій входу, психічний реадaptaції, що завершує психічної напруги, гострих психічних реакцій виходу й реадaptaції. У генезі незвичайних психічних станів чітко простежується антиципація в ситуації інформаційної невизначеності (етап стартової психічної напруги й завершальний етап); ламання функціональних систем аналізаторів, що сформувалися в процесі онтогенезу або тривалого перебування в екстремальних умовах, порушення протікання психічних процесів і зміни системи відносин і взаємин (етап гострих психічних реакцій входу й виходу); активна діяльність особистості по виробленню захисних (компенсаторних) реакцій у відповідь на вплив психогенних факторів (етап реадaptaції) або ж відновлення колишніх стереотипів реагування (етап реадaptaції). Розкриття генезу незвичайних психічних станів дозволяє віднести їх до закономірних реакцій, що укладається в границі психологічної норми для змінених умов існування. При збільшенні часу перебування в змінених умовах і твердому впливі психогенних факторів, а також при недостатньо високій нервово-психічній стійкості й відсутності мер профілактики етап переадaptaції переміняється етапом глибоких психічних змін, що характеризуються розвитком нервово-психічних розладів. Між етапами переадaptaції й глибоких психічних змін є проміжний етап нестійкої психічної діяльності, що

характеризується появою препатологічних станів. Це стану, що не відокремилися ще в строго обкреслені нозологічні форми нервово-психічних захворювань, що дозволяє розглядати їх у рамках психологічної норми. Дослідження в області екстремальної психології мають своїм завданням удосконалювання психологічного добору й психологічної підготовки для роботи в незвичайних умовах існування, а також розробку мер захисту від впливу, що травмує, психогенних факторів.

Економічна психологія - галузь психології, що вивчає психологічні явища, пов'язані з виробничими відносинами людей. Основне її завдання - розробка на основі психологічних досліджень концепцій і практичних рекомендацій, здатних посприяти подальшому підвищенню ефективності господарської діяльності. До найважливіших проблем економічної психології ставиться виявлення місця особистості людини в структурі продуктивних сил, живої праці. Людина при цьому розглядається, умовно говорячи, як економічна реальність, тобто з погляду тих ресурсів, якими він володіє як творець матеріальних і духовних, включених безпосередньо в матеріальне виробництво цінностей. До числа проблем Економічна психологія ставиться вивчення відносини людини до різних форм власності, - психологічні питання розподілу й споживання, проблеми потреб людини, їх кількісні і якісні характеристики, закономірності їх зародження, розвитку, задоволення й відтворення. Економічна психологія вивчає психологічні умови ефективного функціонування господарського механізму, психологічні умови ефективності планування.